

***SPUŚCIZNY – CO PO NAS ZOSTAJE? ZAGADNIENIA
METODOLOGICZNE. MATERIAŁY KONFERENCJI NAUKOWYCH
ORGANIZOWANYCH PRZEZ ARCHIWUM NAUKI PAN I PAU
I POLSKĄ AKADEMIE UMIEJĘTNOŚCI***, red. A. Górski, Archiwum
Nauki PAN i PAU, Kraków 2018, ss. 234

Prezentowana publikacja to materiały z konferencji naukowych, poświęconych problematyce spuścizn, organizowanych przez Archiwum Nauki PAN i PAU oraz Polską Akademię Umiejętności w latach 2012, 2013 i 2014¹. Spuścizny, wytworzone i zgromadzone przez człowieka, to niepowtarzalne materiały wymagające indywidualnego podejścia przez porządkującego je archiwistę. Stąd wymiana doświadczeń związanych z postępowaniem ze spuściznami spotkała się z dużym zainteresowaniem zarówno wśród uczestników konferencji, jak i prezentujących osiągnięcia poszczególnych instytucji w tym zakresie.

Pierwsza z konferencji zatytułowana „Ocalone od niepamięci... Co kryją archiwa osobiste uczonych i twórców?” odbyła się w dniu 22 czerwca 2012 r. Poświęcona została głównie problematyce pozyskiwania, gromadzenia, opracowywania i udostępniania spuścizn uczonych, ludzi zasłużonych dla nauki i kultury na przykładach ze zbiorów krakowskich i kilku zagranicznych placówek. Spuścizny uczonych odnotowujemy w archiwach, bibliotekach i muzeach. Przedstawiciele wszystkich tych grup instytucji zabrali głos w dyskusji, wnieśli swój wkład w poszerzenie stanu wiedzy i badań w tym zakresie.

Zarówno konferencję z 2012 r., jak i tę część publikacji otwiera artykuł Rity Majkowskiej², organizatorki wszystkich konferencji, z których pochodzą publikowane artykuły, zatytułowany *Bogactwo, różnorodność, rozproszenie... Archiwum osobiste (spuścizna) okiem archiwisty*. Autorka zwraca uwagę na ciekawą kwestię opracowywania archiwów osobistych w kontekście zbiorów dokumentujących życie codzienne, właściwość komplementarną tych ostatnich wobec problemów z odtworzeniem życia i dzieła uczonego. Stwierdza także potrzebę dokonania pewnej korekty wskazówek metodycznych dotyczących opracowywania spuścizn³. Innym, niezwykle ważkim problemem poruszonym przez autorkę, to kwestia scalania rozproszonych zespołów.

Kolejne z artykułów tej części tomu, *Spuścizny krakowskich uczonych w zbiorach Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu*, autorstwa Piotra Daszkiewicza, i *Spuścizny w Archiwum Uniwersytetu Karola w Pradze: gromadzenie – opracowywanie – cracoviana*, Marka Ďurčanskýego, przybliżają nam wiedzę

¹ Wcześniejsze edycje konferencji przypadły na lata: 2002, 2010 i 2011.

² Dr Rita Majkowska – emerytowana dyrektor Archiwum Nauki PAN i PAU – funkcję sprawowała w l. 2002–2018.

³ *Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*, oprac. H. Dymnicka-Wołoszyńska i Z. Kolankowski przy udziale zespołu, Warszawa 1990.

o tego typu materiałach proveniencji polskiej, a także metodach postępowania z nimi w instytucjach zagranicznych. Ewa Malicka w tekście *Archiwum Domowe Pawlikowskich w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej – o jego dziejach, scalaniu i opracowaniu* dokonuje prezentacji dużego zespołu, na który składa się kilka grup dokumentów: archiwa rodowe, archiwa osobiste, korespondencja, rękopisy literackie, materiały historyczne. Przechowywany jest też dokument, w którym rejestrowano wszystkie dopływy do „Archiwum Domowego”, niezwykle cenny z punktu widzenia opracowania materiałów. Poszczególne grupy dokumentów zostały skatalogowane i opublikowane w kolejno wydanych tomach *Inwentarza rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej*⁴.

W artykule, *Między Polską Akademią Umiejętności a jej dawnym Muzeum. Podzielona spuścizna profesora Włodzimierza Demetrykiewicza*, Marzena Woźny zwraca uwagę na bardzo ważny problem rozbitcia spuścizny między dwie instytucje, przez długi czas ściśle ze sobą związane – Polską Akademię Umiejętności i Muzeum Archeologiczne w Krakowie, aktualnie całkowicie odrębne. Z myślą m.in. o tym zespole⁵, celem wirtualnego scalenia, została uruchomiona baza danych: Spuścizna – Archiwa Krakowskie⁶.

Radosław Tarkowski w tekście, *Okiem badacza. W poszukiwaniu spuścizny po Konstantym Jelskim*, omawia problem rozproszenia zespołu między różne podmioty – instytucje publiczne oraz osoby prywatne.

Opracowanie materiałów rękopiśmiennych w formacie MARC 21 w Komputerowym Katalogu Zbiorów Bibliotek UJ, to tekst Krystyny Senetry, przybliżający zarówno standardy, jak i instrukcję katalogowania rękopisów w formacie MARC 21. Ma ona w opinii autorki zawierać założenia wystarczające do opracowania materiałów rękopiśmiennych w Komputerowym Katalogu Zbiorów Bibliotek UJ oraz w katalogu centralnym NUKAT. Hasła ujednoczone i punkty dostępu w obu katalogach umożliwiają wyszukanie opisu rękopisu na różne sposoby – według: autora (współtwórców), tytułu, nazwy instytucji, sygnatury. Informacja o materiałach źródłowych może być pozyskiwana poprzez katalog dostępny online, stwarza też szansę na wirtualne połączenie informacji w bazie centralnej o rozproszonych spuściznach.

⁴ *Inwentarz rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej. Nr 11001–11434, Archiwum Domowe Pawlikowskich*, cz. 1, oprac. I. Bator, pod red. E. Malickiej, Kraków 2008; *Inwentarz rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej. Nr 11435–11862, Archiwum Domowe Pawlikowskich*, cz. 2, oprac. I. Bator, pod red. M. Jaglarz i E. Malickiej, Kraków 2012; *Inwentarz rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej. Nr 11863–12385, Archiwum Domowe Pawlikowskich*, cz. 3, oprac. J. Baster, G. Fulara, I. Hojda, M. Jaglarz, U. Klatka, E. Malicka, pod red. M. Jaglarz i E. Malickiej, Kraków 2016.

⁵ Jako pierwszy w bazie został zamieszczony inwentarz spuścizny Demetrykiewicza z Archiwum Nauki PAN i PAU, <http://www.spuścizna.krakow.pl/#> [dostęp: 05.12.2019].

⁶ W Projekcie uczestniczą: Archiwum Nauki PAN/PAU, Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Biblioteka Jagiellońska, Archiwum Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, Muzeum Archeologiczne w Krakowie.

Kolejne zagadnienia omawiane były podczas następnej konferencji poświęconej problematyce spuścizn, która odbyła się w dniach 19–20 czerwca 2013 r. i była dedykowana fotografiom w spuściznach uczonych i twórców. Do grona prelegentów zostali zaproszeni znawcy z zakresu fotografii jako źródła historycznego, nośnika danych, materiału badawczego.

Drugą część tomu konferencyjnego otworzył prof. Zenon Piech artykułem „*Trwanie osobne i wieczne*”. *Fotografia jako źródło w kręgu nauk pomocniczych historii i archiwistyki*. Autor wskazuje na potrzebę wykorzystywania fotografii jako źródła historycznego. Podkreśla fakt wyłączenia się historyków z badań nad fotografią na szerszą skalę. Przywołał też swój wygłoszony już uprzednio postulat o poszerzeniu kanonu nauk pomocniczych historii o jeszcze jedną dyscyplinę – ikonografię historyczną, w której fotografia powinna mieć należne jej miejsce. Wystąpienie dało asumpt do rozważań nad miejscem fotografii wśród źródeł historycznych oraz relacji, jakie łączą ją ze źródłami ikonograficznymi z wcześniejszych epok. Profesor zgłasza też wiele postulatów badawczych nad fotografią, potrzebą jej rozpoznania i klasyfikacji z punktu widzenia przydatności jako źródło. Formuluje dziewięć cech określających w sposób szczegółowy fotografię jako źródło historyczne: późny czas powstania; stosunkowa łatwość jej wykonywania; konieczność bezpośredniego kontaktu fotografa z obiektem; krótkotrwałość aktu wykonania fotografii; wierność przekazu; poszerzenie tematyki dokumentowanych zjawisk; postępująca „masowość” fotografii; możliwość ich reprodukowania; rejestracja form zewnętrznych zjawisk, bez możliwości ukazania ich wewnętrznych mechanizmów.

W kolejnym artykule, *Postępowanie ze zbiorem fotografii – wymagania konserwatorskie a rzeczywistość*, jego autorki, Małgorzata Bochenek i Anna Seweryn, skupiły się na problematyce fotografii jako nośnika, jego specyfiki. Dokonały przeglądu sposobu zarządzania kolekcjami fotograficznymi w kilku krakowskich instytucjach, zwracając uwagę na pilną potrzebę nakładów celem stworzenia warunków technicznych oraz kadrowych dla realizacji zadań związanych z opracowaniem i przechowywaniem materiałów fotograficznych. Przypomniały rekomendacje konserwatorskie co do przechowywania oraz postępowania z materiałami fotograficznymi.

Tomasz Koziolec w tekście, *Przegląd XIX-wiecznych technik fotograficznych oraz zniszczeń na przykładzie zbioru Biblioteki PAN w Kórniku*, udostępnia nam efekty badań realizowanych w ramach projektu finansowanego przez Fundację na Rzecz Nauki Polskiej w zakresie określenia technik wykonania fotografii, analizy występujących zniszczeń oraz prowadzenia prac restauratorskich i konserwatorskich.

Katarzyna Kalisz w artykule, *Spuścizny fotograficzne w zbiorach Narodowego Archiwum Cyfrowego – problem dzielenia spuścizn*, przybliży specyfikę zasobu NAC, a zatem zespoły archiwalne zawierające w głównej mierze dokumenty fotograficzne i audiowizualne. Zwraca uwagę na podział zespołów (spuścizn)

dokonywany przez twórców bądź ich spadkobierców i przekazywanie części dokumentacji – fotograficznej czy audiowizualnej do NAC, a pozostałej części, tzw. aktowej, będącej integralną częścią zespołu, do innej instytucji. Autorka podaje przykłady kompletnych spuścizn w zasobie NAC, które oprócz dorobku życia zawodowego zawierają dokumenty prywatne, notatki dokumentujące czas i miejsce wykonywania poszczególnych prac fotograficznych (np. Archiwum Grażyny Rutowskiej). Materiały te są nieocenionym źródłem przy opracowywaniu zespołów. Kolejnym, zasygnalizowanym jedynie problemem, jest kwestia braku regulacji autorskich praw majątkowych do fotografii przejętych do zasobu w okresie PRL-u. Brak unormowania tej kwestii rodzi wiele problemów związanych z udostępnianiem.

Bardzo ciekawa jest też grupa artykułów, których autorzy prezentują pozostające w spuściznach fotografie, przechowywane w kilku różnorodnych instytucjach. Są to: *Fotografie w spuściznie kardynała Karola Wojtyły i poza nią, przechowywane w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie*, księdza prof. Jacka Urbana; *Fotografie z zasobu Archiwum Państwowego w Łodzi jako źródła do badań biograficznych*, Piotra Strembskiego; „PRO ARTE” *Floriańska 15, czyli dokumentacja fotograficzna zakładu Mieczysława Rysia z czasów II wojny światowej*, Magdaleny Skrejko z Muzeum Historii Fotografii w Krakowie; *Fotografie ze zbiorów polskich uczonych w Fototece Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zarys problematyki*, Wojciecha Walanusa, czy *Fotografie w „Dzienniku” Aleksandry Czechówny*, Bożeny Lesiak-Przybył z Archiwum Narodowego w Krakowie. Wszystkie te artykuły, obok prezentacji materiałów archiwalnych, wskazują problemy i wyzwania, jakie tego rodzaju zasób niesie w kwestii ustalenia przynależności zespołowej, opracowania czy też małe zainteresowanie badaczy fotografią jako źródłem historycznym. Zwrócono też uwagę (M. Skrejko) na prowadzenie badań w kierunku gromadzenia informacji o samej fotografii: źródeł jej powstania, opisu warsztatu fotografa, techniki wykonania, historii gromadzenia i przechowywania w rodzinnych archiwach.

Ostatnia z konferencji, zatytułowana *Ocean wszechrzeczy... w spuściznach ludzi nauki i kultury*, której materiały są publikowane w tomie, odbyła się 13 czerwca 2014 r. Tę część tomu otwiera artykuł Marii Wrede, *Różnorodność niełatwa*, w którym autorka podnosi problematykę akcesji zespołów mieszanych (archiwów prywatnych i kolekcji). Określenie to – niestosowane w archiwistyce – dotyczy zespołów zawierających dokumenty różnorodne pod względem nośnika, sposobu utrwalenia. Autorka prezentuje tu pogląd o obowiązku integralnego traktowania całego zespołu, opracowywania w całości, bez dzielenia z uwagi na treść czy sposób utrwalenia. Jako zasadne wskazuje rozdzielanie różnych nośników dokumentów, ze względu na konieczność zoptymalizowania warunków ich przechowywania. Proponuje też porządkowanie dokumentów, opierając się na wymienionych przez siebie trzech kryteriach: (1) formy przekazu, (2) wyjątkowości, (3) dostępności.

Marek Ďurčanský artykułem, *Dokumentacja pozaaktowa w czeskich archiwach specjalistycznych na przykładzie Archiwum Uniwersytetu Karola*, przybliżył nam regulacje czeskie w zakresie kształtowania odpowiednika narodowego zasobu archiwalnego oraz dość ściśle rozgraniczenie sieci archiwów, bibliotek i muzeów, a także rodzajów dokumentów przejmowanych przez nie. Archiwum Uniwersytetu Karola posiada w swym zasobie liczne artefakty, które trafiają do niego w spuściznach albo w związku z różnego rodzaju uroczystościami bądź też w formie prezentów od odwiedzających gości⁷.

Zbigniew Dyrdoń w referacie, zatytułowanym *Kartografia i dokumentacja techniczna w Archiwum Narodowym w Krakowie na wybranych przykładach*, przeanalizował podniesione w tekście kwestie, opierając się na różnych typach zespołów archiwalnych: zbiór (kolekcja), spuścizna i archiwum rodzinno-majątkowe. Każdy z przywołanych zespołów wymagał indywidualnej analizy układu sporządzanego w trakcie porządkowania inwentarzy, z uwagi na niekompletność zachowania, specyfikę zespołu archiwalnego, jego twórcę, rodzaj materiałów, technikę wykonania, wreszcie format.

Autorki ostatniego tekstu, *Zielniki wybitnych polskich uczonych w zbiorach Instytutu Botaniki im. Władysława Szafera Polskiej Akademii Nauk*, Barbara Godzik i Renata Czerska, zaprezentowały pozostające w zasobie PAN zielniki, stanowiące specyficzny, pozaaktowy zasób archiwalny, największy i najbardziej różnorodny zbiór tego typu w Polsce. To efekt pracy wielu pokoleń polskich uczonych, będący z całą pewnością dokumentem przeszłości i tożsamości przyrodniczej kraju. Najstarsze z zielników sięgają przełomu XVII i XVIII w., a kolekcja jest stale powiększana. Stanowi podstawowy warsztat dla prowadzonych badań z zakresu taksonomii, ewolucjonizmu i fitogeografii oraz paleobotaniki. Specyfika zasobu wymaga stosowania bardzo zindywidualizowanych metod ewidencjonowania oraz przechowywania, zabezpieczania, konserwacji, a także umożliwiania dostępu do nich.

Podejmowana w ramach krakowskich konferencji problematyka spuścizn jest niezwykle ważna z uwagi na rosnące zainteresowanie tego rodzaju materiałami wśród badaczy. Specyfika spuścizn sprawia, że niezwykle ważną kwestią pozostaje wymiana wiedzy na temat metod opracowania i badań. Tym samym publikowanie aktualnego stanu wiedzy na ten temat i prezentowanie jak najszerszego spektrum doświadczeń z nim związanych pozostaje istotne.

Barbara Berska
(Archiwum Narodowe w Krakowie)

⁷ Uniwersytet Karola nie ma własnego muzeum, związanego z historią tamtejszej wszechnicy.